

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лабораторія наукового перекладу

У цьому числі «Філософської думки» ми знайомимо вас із матеріалами чергового семінару «Лабораторії наукового перекладу», який було присвячено обговоренню українського перекладу твору Е. Гусерля «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії». Семінар відбувся 21 березня 2019 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Українського феноменологічного товариства, громадської організації «Інститут ліберального суспільства», Міжнародного фонду «Відродження» та Гете-Інституту в Києві. Текст українського перекладу представив перекладач цього твору Вахтанг Кебуладзе. Експертами були Андрій Богачов і Неля Ваховська.

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНАХ

Вахтанг Кебуладзе: Твір Едмунда Гусерля «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії», 1-й том якого вийшов друком 1913 року і дістав в історії новітньої філософії назви «Ідеї I», є засадовим для адекватного розуміння не лише інтелектуальної спадщини самого Гусерля, а й усієї феноменологічної традиції. Адже саме в цьому творі Гусерль остаточно здійснює трансцендентальний поворот, а відтак аж до свого останнього незавершеного твору «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» розглядає власний філософський проект як варіант трансцендентальної філософії.

На перший погляд твір здається чітко структурованим трактатом, в якому послідовно викладено такі важливі концепти трансцендентальної феноменології, як природна настанова, феноменологічна редукція, інтенційність тощо. Втім, ретельно вивчаючи текст, поволі починаєш розуміти, що цей твір є не так систематичним і структурованим викладом Гусерлевої концепції, як похапцем занотованим потоком його свідомості, в який усе ж таки вбудовані чітко пророблені фрагменти. Це зумовлено, мабуть, тим, що цей твір Гусерль написав

© А. БОГАЧОВ,
Н. ВАХОВСЬКА,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
2019

лише за кілька тижнів. Така швидкість письма унеможлиблює створення чіткої і послідовної композиції тексту. Втім, це аж ніяк не можна розглядати лише як ваду, бо певною мірою такий спосіб письма відповідає самому стилю феноменологічного мислення, що втілює сталу апеляцію феноменології до безпосереднього інтелектуального споглядання. Недарма сам Гусерль у листі до свого учня Арнольда Метцгера 4-го вересня 1919 року так описав цей твір: «І я скажу далі стосовно методу, горизонту, поля діяльності “Ідей” лише одне слово: Дивись!»¹.

Подеколи текст перенавантажений складними реченнями, що надто довгі навіть для німецької, а для української і поготів. Подеколи трапляються витончені літературні пасажі, а подеколи речення уриваються — здається, думка Гусерля лине далі, але він не встигає чи не хоче схопити її у чітких формулюваннях, натомість залишаючи нам лише натяки чи дороговкази.

Це створює неабиякі труднощі для перекладу цього твору. З одного боку, перекладач має відтворити стиль автора, з іншого — зробити текст зрозумілим для українських читачок і читачів.

Особливо важливе перекладацьке завдання — переклад понять. Гусерль стало прагне до усунення двозначностей у власному термінологічному апараті. Проте деякі центральні поняття його філософської концепції мають кілька значень, тож подеколи їх доводиться перекладати різними словами. Це стосується, скажімо, одного з головних понять трансцендентальної філософії «*Bewußtsein*», яке залежно від контексту слід перекладати або як «свідомість», або як «усвідомлення». Поняття «*Betrachtung*» інколи є синонімом поняття «*Anschauung*», втім інколи має значення, що його треба перекладати як «розгляд» або «розмисел». Це стосується, наприклад, перекладу назви другої частини твору «*Die phänomenologische Fundamentalbetrachtung*», яку перекладено як «Фундаментальний феноменологічний розмисел», а можна перекласти і як «Фундаментальний феноменологічний розгляд».

Сказане нібито руйнує уявлення про феноменологію як строгу науку. Втім, не варто забувати про те, що, згідно з Гусерлем, строгість філософського мислення докорінно відрізняється від точності математичного природознавства.

Адрій Богачов: Дати загальну оцінку перекладу Вахтанга Кебуладзе водночас складно й не складно. Не складно, бо два фрагменти тексту Едмунда Гусерля, що я отримав, перекладено з повним розумінням оригіналу, всіх викладених у ньому теоретичних міркувань. Очевидно, такою ж буде якість перекладу цілого тексту. Та водночас оцінювати складно, бо доводиться оцінювати по суті чернетки перекладу, а не остаточний, літературно відредатований варіант.

¹ Husserl E. *Briefwechsel*. Bd IV. Die Freiburger Schule; [herausgegeben von K.Schumann u. E.Schuman] // *Husserliana-Dokumente* III, 4. Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publisher, 1994. XVII, S 413.

Читаючи ці фрагменти, легко впізнаю досліджені в наших дискусіях особливості феноменологічної теорії Е. Гусерля. На мій, мабуть, тренований — якщо не замулений — погляд, ці особливості в перекладі збережені й здебільшого доступні для читача. Тому зауважень щодо концептуального відтворення в перекладених фрагментах відповідного змісту «Ідей I» я не маю.

Проте я маю загальне зауваження щодо стилю перекладу. Як на мене, над ним слід ще попрацювати. Переклад філософського твору має бути лаконічним, динамічним і ритмічним. Перекладач мусить обов'язково дотримувати цих принципів, тож не боятися через те «покрашувати» стиль автора, особливо такого «мудруватого» автора, як Е. Гусерль. Зрештою, літературна майстерність перекладача полягає в тому, щоб стилістичне «покращення» не руйнувало жодних нюансів думки оригіналу, а навпаки, їх лише додатково прояснювало задля більшої доступності. Бажаю Вахтангу Кебуладзе досягти діалектичної єдності цих моментів «покращення» і «збереження» тексту «Ідей I», отже, досягти самої вершини перекладацького мистецтва «непомітного покращення» того, що — як правило — уже визнано найкращим.

Щоб показати, як слід, на мою думку, застосовувати згадані принципи перекладу, візьму перше речення зі «Вступу», перекладене В. Кебуладзе, і зіставлю з перекладом, який пропоную. *В. Кебуладзе*: «Чиста феноменологія, до якої ми тут шукаємо шлях, чие своєрідне ставлення до всіх інших наук ми характеризуємо і яку ми волиємо показати як засадову філософську науку, є істотно новою, віддаленою завдяки власній принциповій своєрідності від природного мислення наукою, яка починає розвиватися лише в наші дні». *Мій варіант*: «Чиста феноменологія, шлях до якої тут шукаємо, особливу позицію якої щодо всіх інших наук характеризуємо, а також яку хочемо утвердити як філософську науку обґрунтування, — це по суті нова наука, що через свою принципову своєрідність далека від природної думки, а тому-то лише в наші дні здатна до розвитку».

Неля Ваховська: Переклад філософських текстів із цілком зрозумілих причин дуже відрізняється від роботи з художньою літературою. Пригадуючи ніцшеанську метафору танцю в кайданах, яку часто використовують для опису перекладу, можна сказати, що тут танцю потрібно ще більше, а кайдани — ще важчі. Адже точний переклад в принципі неможливий: через різницю мовних традицій і сутностей ми часто маємо відходити якомога далі від оригіналу, щоб упіймати значення якомога ближче до нього. Та як це робити у філософії?

Запропонований до розгляду твір Гусерля «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії» змусив мене знову замислитися про діалектику (не)свободи, яку ми звично називаємо перекладом. Українська традиція перекладу феноменологічних творів уже налічує певний корпус текстів, тобто в ній усталилися словник і стилістика. Водночас, за словами автора перекладу Вахтанга Кебуладзе, запропонований до розгляду текст дещо від-

різняється від «класичного» Гусерля, адже був написаний надзвичайно швидко й дещо недбало — з обривами думки, фрагментарними вставками, надміру розтягнутими реченнями тощо.

Наступна дискусія показала, що між «філософами» і «філологами» існують кілька точок напруження в питанні роботи з майже сторічним текстом класика:

1. Авторитет автора: чи можна/треба дописувати речення-фрагменти (бодай у квадратних дужках), правити стилістично невдалі речення, розставляти наголоси тощо?

2. Для кого перекладати і, відповідно, яку стратегію обирати: в архів, скрупульозно переносючи всі найдрібніші деталі оригіналу й жертвуючи читабельністю тексту, чи для не надто фахових читачів — осучаснюючи, місцями спрощуючи й полегшуючи текст?

Зрозуміло, що простих відповідей на ці питання не існує. Тому я доповню їх третім:

3. Чи можна читати (а що таке переклад, якщо не особливо вдумливе читання) філософію без поезії? Як розуміти Гайдегера без Гельдерліна чи Гегеля без німецьких романтиків? І взагалі, чи можна їх завжди розвести як різні способи помислення світу? Нехай Гусерль не надто зважав на красу власного тексту — він жив і творив в інтелектуальному середовищі, глибину якого створювала поезія. Тому фрагмент, розрив чи неточність у тексті я би не квапилася прикривати квадратними дужками із роз'ясненнями. Незавершене речення, фрагмент — це пропозиція подумати ідею, трамплін для мислення, а отже — запрошення до інтерпретації.

Звісно, апелювання до поетичного потенціалу такого раціонального тексту, як у Гусерля, потребує сміливості й такту: завдання перекладача полягає в тому, щоб зловити відкритість думки, а не прикувати її до єдиного правильного тлумачення. І це дуже і дуже складно, зокрема зважаючи на вже вироблену традицію українського перекладу феноменологічних текстів і понять.

Слід віддати належне, до укладання словника феноменології філософська перекладацька спільнота поставилася дуже серйозно — лише «Лаборація наукового перекладу» працює над цим уже понад 10 років і розібрала багато речей до гвинтика. Водночас у мене — непрофесійної читачки Гусерля — склалося враження, що цей усталений (проте не інституціалізований) термінологічний словник вже перейшов межу творення й почав заважати перекладу. Німецький словотвір дуже динамічний і має тенденцію не втрачати семантику коренів та афіксів, скомбінованих у нові слова, тож поняття зазвичай акумулює в собі ціле поле значень. Українська морфологія інакша — простіша, десь, можливо, інтуїтивніша. Тому, як на мене, цікавіше було б укладати словник за принципом: поняття — низка можливих відповідників чи описове визначення зі збереженням оригінального терміна латинкою в дужках. Мовчу вже, що усвідомлювати різницю між «спогляданням» і

«розглядом» як двома засадовими термінами, а не просто синонімами, може хіба читач із кола самих учасників майстерні філософського перекладу.

Це повертає мене до питання, для кого перекладати. Не секрет, що переклади живуть 40 років. За цей час змінюються мова, читацькі практики, очікування — і текст треба перекладати наново. Тому в роботі для архіву я не бачу сенсу (крім текстів документального характеру) — перекладати треба для людей. Особливо філософію, яка, якщо я не помиляюся, бачить себе як невинний діалог-мислення, а не як сукупність догматів.

І для того, щоб сучасні читачі змогли дати собі раду з текстом, мені здається доцільним:

— розширити неофіційний словник української феноменології, зробити його більш живим і доступним — власне, переперекласти власний словник. Або принаймні видати його друком і пояснити читачтву нюанси;

— не боятися працювати із синтаксисом: довжелезні речення на 5–8 рядків прийнятні німецькою, де набагато раціональніший механізм внутрішніх референцій, але українською це майже неприпустимо. Дуже довгі речення варто розбивати на синтагми й розділяти їх крапками чи крапками з комами. Частина підрядних речень можна виносити в дієприкметникові звороти — тоді речення загалом стане динамічнішим;

— за будь-яку ціну уникати нагромадження іменників — переклад від них вмирає;

— поставити собі питання про мовні реєстри: якщо в переклад вводять архаїзми чи регіоналізми задля «питомішого» звучання, їх принаймні не варто змішувати з відносно свіжими англіцизмами абощо;

— і найголовніше: наважитися на інтерпретацію (не домислити до Гусерля, а помислити за нього), адже переклад — це не лише кайдани, але й танець.

Учасники семінару

Богачов, Андрій — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ваховська, Неля — перекладачка, співзасновниця ініціативи «Перекладачі в дії/Translators in Action».

Кебуладзе, Вахтанг — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
